

DÖMÉNY VERONIKA

Zárlat

Végtelen
zárlat
kő
a zsebben.

A pillák szabályos
komponáltsága lezárva.
Zöld roppanás
hirtelenül egy napba.
Magasra emelkedik
egy délelőtt.
Két ujj arckeret
Szólampárt tép el
az áradás.
Külön csonkaság
nélküled lennem
de veled

végtelen
zárlat
. kő
a zsebben.

CSIZMADIA KRISZTINA

Zöldszín lombok

Zöldszín lombok táncot járnak,
Színes lombok széllal szállnak.
Sárga lombok dérrel hálnak.
Barna lombok halált várnak.

Gyermek szívek álmod látnak.
Ifjú szívek égni vágnak.
Felnőtt szívek együtt fájnak.
S a halálban egyé válnak.

Laza ma a hold...

Laza ma a hold. Kajak laza.
Csak himbálja magát jobbra-balra.
Tornaóra, fogyókúra.
Szájában cigi, kezében sör,
Jól meghúzza, majd hanyattdől.
S nézi a sok csillagot az égen,
Majd álmodik, hogy milyen volt régen.

JAKAB GABRIELLA

A címzetlen levél

Bérczy Károly ismeretlen dráma-fordítása

A Bérczy Károly életével foglalkozó emlékező-elemző munkák többnyire az egész életműről próbáltak átfogó képet nyújtani. Ezekben a legnagyobb figyelem Bérczy elbeszéléseire esett; ugyanakkor részletesen elemezték az *Anyegin*-fordítást, s kevésbé ismert költeményeiről is többen írtak – érthető okokból, hiszen a XIX. században, főként annak első felében jelentős volt a líra szerepe a magyar irodalomban.

Bérczy színdarabjáról és színdarabbírálatáról viszont kevesebb szó esett ezekben a munkákban. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában olvasható, kéziratban maradt *A címzetlen levél* című drámafordításának pedig egyetlen korábbi tanulmányban sem találtam nyomát.

Bérczy hagyatékának egy része 1970-ben, Balogh Károlynétól került a salgótarjáni múzeum irodalomtörténeti gyűjteményébe, s ezzel együtt a figyelem középpontjába is. Több tanulmány született akkor Bérczy kézíratairól. Ezek az írások – természetesen – nem maraszthalhatóak el, amiért nem tesznek említést *A címzetlen levél*ről, hiszen ez a mű nem a család birtokában volt, nem került tőlük hagyaték többi darabjával a múzeumba, mint Bérczy Károly személyes tulajdona. A fordítás tehát nem része személyi hagyatékának, de egy intézmény, a Nemzeti Színház hagyatékaként része Bérczy szellemi örökségének. Meglepő, de nem tesz róla említést Madácsy Piroska nagy igénnyel összeállított 1976-os könyvében¹, sem a *Bitorlott szerelem* kapcsán, sem Bérczy fordítói tevékenységének tárgyalásakor, sem a megjelent és kéziratban maradt műveket felsoroló listában.² Pedig *A címzetlen levél* Bérczy életművének fontos darabja, részletes vizsgálata eredeti művének elemzéséhez is fontos adalék lehet.

A *Bitorlott szerelem* valamint Schiller *Ármány és szerelem* című szomorújátékának hasonlóságára Kerényi Ferenc hívja fel először a figyelmet.³ A két mű összevetését a művek középpontjában álló alapkonfliktus feltűnő hasonlósága indokolja.

Miért nem említik *A czímetlen levél* című vígjátékot a Bérczyvel foglalkozó tanulmányok szerzői? Mikor születhetett a fordítás? Van-e kimutatható kapcsolat *A czímetlen levél* és Bérczy eredeti drámája között? Melyek a *Bitorlott szerelem* szerkezetének gyenge pontjai? Mennyire volt hatással Schiller *Ármány és szerelem* című szomorújátéka Bérczyre? Hogyan értékelhetjük Bérczy drámáját a német mű viszonylatában? Milyen elvárás olvasható ki Bérczy drámabírálaiból, és a *Bitorlott szerelem* mennyire felel meg azoknak?

Ebben a részben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

***Bitorlott szerelem* – előzmények és a kézirat története**

A lírai és epikai művek mellett a pályakezdő Bérczy drámáírással is próbálkozik. 1840-ben írta egyetlen eredeti szomorújátékát *Bitorlott szerelem* címmel. Jelent már meg ekkor néhány novellája, verse, és valószínűleg számos vázlat hevert még íróasztala fiókjában is, de eredeti drámai alkotást sem 1840 előtt, sem pedig azután nem találunk életművében.

A mű megírását a műfaj iránti érdeklődése mellett minden bizonnyal világirodalmi olvasmányélményei is ihlették. Nagy hatással lehetett rá Schiller *Ármány és szerelem* című polgári szomorújátéka, melynek ismerete abban a korban hozzátartozott az általános műveltséghez. Bérczy pesti, jogi tanulmányai idején tanulja meg a német nyelvet, s így eredetiben olvashatta Schiller művét.

Karl Wilhelm Salice-Contessa, német vígjáték- és novellaíró összes műve *Sämtliche Schriften* címmel, 1826-ban jelent. Ebben található a Bérczy által magyarra fordított mű eredetije, a *Der Brief ohne Adresse* című vígjáték. Mivel Bérczy fordítása és eredeti drámája között több ponton hasonlóság fedezhető fel, feltehető, hogy a *Bitorlott szerelem* megírása idején Bérczy már ismerte Contessa vígjátékát – ha a fordítás maga később készült is el. A művet csak eredetiben olvashatta, hiszen Contessa írásai azóta sem jelentek meg magyar nyelven. A német vígjáték hatása kimutatható Bérczy Károly eredeti drámájában.

A *Bitorlott szerelem* kéziratban maradt ránk. Madácsy Piroska írja: Bérczy „nem bocsátotta bírálatra, nem próbálkozott meg előadásával, sem kinyomtatásával. (...) A Bajza-kritika a pályája kezdetén levő, érzékeny lelkű ifjú Bérczyt még szerényebbé, bátortalanabbá tette saját műveinek megítélésében. Drámát pedig eddig nem is írt, nem csoda, ha fél a nyilvánosságtól.”⁴ A kijelentés pontosítást igényel. Bérczy 1840-ben írta a *Bitorlott szerelmet*, Bajzával való heves vitája viszont 1843-ban zajlott, így 1843 előtt nem e sérelem tartotta vissza öt műve nyilvánosságra hozatalától. 1843 után valóban az elszenvedett „vereségre” lehetne fogni a hallgatást. Bérczy azonban meg akarja ismertetni művét a nyilvánossággal, éppen ezért 1846-ban eljuttatja drámáját a Nemzeti Színház akkori drámabíró bizottságához.

Bérczy eredeti színművét a bizottsági jegyzőkönyv szerint 1846. április 3-án olvasták fel az „első választmány” bírálói – Czuczor Gergely, Erdélyi János, Frankenburg Adolf és Szigligeti Ede – előtt. (Szentpétery Zsigmond, aki szintén a

választmány tagja volt, nem volt jelent.) Az ülésen összegyűlt bizottság a *Bitorlott szerelem*ről a következő döntést hozta: „Bár sok tekintetben figyelmet érdemlő, jelen alakjában el nem fogadtatott.”⁵ Bérczyben tehát nem volt félelem, szerette volna nyilvánosságra hozni és előadatni művét.

Bérczy a kedvezőtlen elbírálás után visszakapta drámája kéziratát, ami 1971-ben a hagyaték többi darabjával együtt a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeum irodalomtudományi gyűjteményébe került. A Nemzeti Színház Könyvtár dokumentumai között fennmaradt kéziratos leltárkönyvben a drámának semmi nyoma.

A címzetlen levél – a kézirat története

Paulovics István „bölcsezetdoktori értekezésében”⁶ a következőket írja a *Bitorlott szerelem*ről: „Ezzel a darabbal aztán végképpen búcsút is mondott a drámaírásnak. Későbbi időből maradt ugyan még fent egy négyfelvonásos vígjátéka, melyet valami Contessa után fordított „Címzetlen levél” cím alatt s a mely, mint id. Szinnyei József állítja, a Nemzeti Színház levéltárában van, de innen, minden utánjárásom mellett sem tudtam megszerezni, véleményt tehát nem is mondhatok róla. Színre nem került, nincsen meg a darabok címjegyzékében sem: valószínű tehát, hogy valamiképpen elkallódott.” Paulovics István megállapítása félrevezető lehetett a későbbi Bérczyvel foglalkozó kutatók számára.

Contessa *Der Brief ohne Adresse* című drámájának magyar fordítása valóban nem került színre, nem szerepel ugyanis a Nemzeti Színházban előadott darabok listájában⁷, sem 1903 előtt – ameddig Paulovics István vizsgálta – sem azután.

A Nemzeti Színház régi irattárának dokumentumait 1937-ben, Németh Antal igazgatósága alatt szállították az Országos Levéltárba. Az átszállítás lebonyolítását, s a levéltárban való rendszerezést Pukánszky Kádár Jolán végezte; ő írta meg a Nemzeti Színház százéves történetét⁸ is. Minden bizonytalansággal 6 volt az utolsó, aki még teljes egészében láthatta ezeket az iratokat, ugyanis hét évvel később, 1945-ben, a vár ostromakor bombatámadás érte a levéltár épületét, s az oda átszállított valamennyi, korábban Nemzeti Színházi irat megsemmisült.⁹

Míndez magyarázatul szolgálhat arra a kérdésre, hogy miért hallgathatott Bérczy fordításáról az eddigi szakirodalom. Hiszen Szinnyei József a fordítás fellelhető helyeként a Nemzeti Színház levéltárát jelölte meg¹⁰, Paulovics István idézett állítása szerint a levéltári dokumentumok között nem talált rá, a pusztításnak pedig éppen a levéltári iratok estek áldozatul. Az 1845 utáni kutatókat megtéveszthette ez a megnevezés a kézirat pontos helyét illetően, így joggal gondolhatták, hogy ha Bérczy fordítása fellelhető volt is a színház levéltárában, az a többi irattal együtt bizonyára megsemmisült.

A címzetlen levél azonban szerencsére nem a levéltári iratok között volt, hanem a Nemzeti Színház Könyvtárában, ami a második világháborút sértetlenül élte túl, a Vígszínház és a Népszínház könyvtáraihoz hasonlóan. Ezek a gyűjtemények a háború után állami tulajdonba kerültek, s a nagy mennyiség, valamint a dokumentumok sajátos jellege hamarosan egy önálló tár létrehozását tették szükségessé. 1949-ben így alakult önálló gyűjteménnyé az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tára.

„A Nemzeti Színház (...) gyűjteményének kiemelkedő értékét jelentették az 1837-től bemutatott drámák sűgő- és rendezőpéldányai. Jelentékeny részük nyomtatásban sohasem jelent meg, tehát a XIX. századi magyar drámatörténeti kutatás mellőzhetetlenül fontos forrásai.” – írja Németh Antal.¹¹ Bérczy Károly Comtessa-fordítása, az előadást meg nem élt, kiadásra nem került kézirat, *A címzetlen levél* című vígjáték tehát ennek az értékes gyűjteménynek egyik darabja.

Bérczy fordítását a Nemzeti Színház könyvtára őrizte meg, amiből arra következtethetünk, hogy a kézirat mindenképpen kikerült Bérczy kezéből. Nagyon valószínű, hogy vígjátékát is benyújtotta a színház drámabíró bizottságának, de a véleményezés után a kéziratot nem kapta vissza. Így kerülhetett az a Nemzeti könyvtárba. A megmaradt bizottsági jegyzőkönyvekben – melyek a bizottsághoz beérkezett, pályázó drámák címét, és a velük kapcsolatban hozott döntéseket tartalmazzák – csak a *Bitorlott szerelemre* találtam rá, Bérczy fordításáról nincs szó benne.

A Szigligeti által szerkesztett, 1837-es évszámmal ellátott „*A Pesti Magyar Színház Könyvtára sorszám szerint*” című kéziratot „*leltárkönyvben*” viszont ráakadtam Comtessa drámájára¹²; a *Címzetlen levél* című vígjátékot 648-as tételszámmal tartotta nyilván a Nemzeti Színház Könyvtára. A dokumentum beérkezésének pontos idejét azonban nem jelölte. A 693-as számú drámától – a leltárkönyvi bejegyzés szerint – az összes művet 1843. január 1-e után iktatták be. Így tehát biztos, hogy *A címzetlen levél* magyar fordítása 1843 előtt készült el. Mivel a Drámabíró Bizottsági Jegyzőkönyvek közül a legkorábbi fennmaradt kézirat 1846-ból való, valóban nem találhatunk bennük semmit a vígjátékkal kapcsolatban. Lezárható tehát a Nemzeti Színház kéziratának e szempontból való további vizsgálata.

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában a dokumentumok eredeti, Nemzeti Színház leltári számozását is megtartották. Bérczy Károly *A címzetlen levél* című vígjátékfordítása a C 52-es számú dokumentum.¹³

Karl Wilhelm Salice-Contessa

A két dráma cselekményének ismertetése előtt még egy kényszerű kitérőt kell tenni *A címzetlen levél* eredetijének szerzőjéről.

Karl Wilhelm Salice-Contessa német novellista és vígjátékíró Hirschbergben született, 1777. aug. 19-én. Jogot tanul, majd novellákat, groteszk, démonikus erővel teleszótt romantikus meséket, hatásos vígjátékokat (*Das Rätsel; Magister Rösslein; Der Findling; Talisman*), verses drámákat írt. Ismerte E.T.A. Hoffmann-t – kapcsolatuk 1814-től kezdődött –, s ezután lett tagja a Hoffmann köré csoportosuló ún. Serapion testvéreknek. A tájfestéssel is foglalkozó Contessa Berlinben halt meg, 1825. június 2-án.

Sämtliche Schriften című összes műveinek kiadványa 1826-ban, kilenc kötetben jelent meg Lipcsében. *Der Brief ohne Adresse* című vígjátéka a kiadvány első kötetében olvasható. Magyar nyelven csupán egy-két Contessa-vers olvasható.¹⁴

A két dráma kapcsolata

Mindkét művet szükségesnek tartottam hosszan idézni, részben azért, mert eddig ki nem adott kéziratokról van szó, s cselekményük meglehetősen bonyolult, részben pedig azért, mert a két dráma közötti kapcsolat így válik jól láthatóvá.

A *Bitorlott szerelem* kapcsán esett szó arról, hogy a mű megírása idején Bérczy feltételezhetően már ismerte a német vígjátékot, s az hatott eredeti drámájára is. Ezt a megállapítást néhány itt említhető hasonlóság is alátámaszthatja.

Mindkét mű polgári közegben játszódik, a családfiú mindkét esetben gazdag kereskedő. A fordítás nem tartotta meg a szereplők eredeti német neveit, az alakok magyar nevet kaptak, mint például *Irma*. Ez a név előfordul a *Bitorlott szerelemben* is, bár a személy ott nem lép színre. A bonyolult történet a vígjáték fontos kelléke, melynek alakításában a Lajos múltját felfedő levél játszik fontos szerepet. A *Bitorlott szerelem* középpontjában is egy, a végkifejlet szempontjából nagy jelentőségű levél áll: Iván Mollnerhez írt levele, mely Volfan kezébe kerül, s ez befolyásolja a mű tragikus kimenetelét.

A vígjáték bővelkedik szellemes párbeszédekben, helyzetkomikumokban; így a megjelenő negatív alakok rossz szándékuk ellenére is rokonszenvesek maradnak. Az eredeti drámában Volfan tetteire azonban nincs felmentés, az ő jellemében megtöbbszöröződik Károly és Szögleti minden gonoszága. Volfan kapzsi, mint Károly, aki azért akarja feleségül venni Irmát, mert csak úgy lehet övé apja öröksége. De számító is, mint Szögleti, aki reménykedik, hogy végül övé lesz majd a lány: „A pénzzel talált gyermek meg nem kapja, az öreg nem kell neki, az ifjút nem szenvedheti, s így majd elmúlik egy-két év. Lajossal való viszonya elidegeníti a kéréket, (...) Az évek szaporodni fognak, s a leány szorongva néz körül fejkötő után. Ekkor egy szép, s legjobb években álló férjfiú kopog az ajtón, ez örömmel nyitattik fel neki, s Szögleti boldog lesz.”¹⁵ (III. felvonás 17. jelenet) Ez a kivárás a taktikája Volfannak is.

Az „elhallgatott múlt”, a „talált gyermek”, apa és fiú egymásra találása a történet végén, szintén mindkét műben meglévő motívumok. Ám ezek a romantikus kelléktár eszközei, véletlen egyezések is lehetnek. A vígjáték és a tragédia közötti rokonságot leginkább az „idegen” alakjának megjelenése támaszthatja alá. A *címzetlen levélben* is a *Bitorlott szerelemben* is a negyedik felvonás utolsó jeleneteiben lépnek színre, hogy segítségükkel, az általuk ismert igazság felfedésével feloldódjon a konfliktus. Paulovics István többek között e szereplő miatt tartja elhibáztattnak a *Bitorlott szerelem* szerkezetét. Úgy véli, Bérczy annyira túlbonyolította drámája cselekményét, hogy azt csak egy új alak beiktatásával tudta lezárni.¹⁶ Álláspontom szerint azonban ez az alak nem Bérczy saját találmánya, annak mintájával a *Bitorlott szerelem* megírása előtt Contessa vígjátékának olvasása közben már találkozhatott. Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a két mű, az eredeti dráma és a fordítás, közel egy időben születhetett. A Nemzeti Színház megmaradt kézírataiból ugyanis kiolvasható, hogy a *Címzetlen levél* 1843 előtt már a könyvtár tulajdonában volt, tehát nagyon is valószínű, hogy Bérczy egy-két évvel korábban kézbe vette a *Der Brief ohne Adresse* című darabot.

Maga a fordítás azonban minden bizonnyal valóban csak később készült el. Az igényes megformáltság, a gördülékeny megfogalmazás, a változatos stílus mind azt bizonyítják, hogy gyakorlott író műve.

Felmerül a kérdés: mennyiben hű a magyar vígjáték az eredeti német szöveghez? A két szöveg összevetésére mindeddig még nem került sor, ezért bármilyen megállapítás csak feltételezés lehet. Bérczy egy hozzá érkezett vígjáték-fordítás értékelése során elmarasztalja a szerzőt, amiért az a német cselekményt Magyarországra helyezi ugyan, s az alakok neveit is magyarosítja, de a főszereplőt mégis a tipikus német „polgármesterségben” hagyja, pedig ha magyar ügyvédet „csinált” volna belőle, a magyar közönség előtt népszerűbb lenne.¹⁷ Ez a bírálata 1864. április 9-én született. Ha Bérczy hasonló esztétikai szempontokat követett 1843 előtt is, elképzelhető, hogy a *Der Brief ohne Adresse* fordításában néhány helyen magyar viszonyokhoz igazította a történetet, ahogy az a korszak drámafordításai esetében is gyakoriak voltak. Az igazítás bizonyára nem jelentett lényegyet érintő változtatásokat.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Contessa vígjátéka hatással volt Bérczyre a *Bitorlott szerelem* megírása idején. A két mű vizsgálata, a német és a magyar szöveg összevetése még további kutatásokat igényel.

JEGYZETEK

1. Madácsy Piroska: *Bérczy Károly* (Szeged 1976)
2. Később született tanulmányaiban sem említi a fordítást. Pl.: Madácsy P.: *Újabb adalékok Madáchról és Bérczyről*. In.: VIII. Madách Szimpózium (Madách Irod. Társ., 2001. 15-46)
3. Kerényi Ferenc: *Bérczy Károly írói hagyatéka* (It. 1971., Új folyam III./1. szám, 668-682. l.)
4. Madácsy Piroska: *Bérczy Károly* (Szeged 1976)
5. OSZK SZT *Nemzeti Színház Drámaírói bizottsági jegyzőkönyvek*, Kötetes iratok 682 (1846-1851). 5. f.; 26. pont; (Tizenhatodik ülés 1846. április 3.)
6. Paulovics István *A magyar sportirodalom atyja* (Új Magyar Szemle, 1903. 2. szám)
7. A Nemzeti Színház műsora 1837-1964, In.: *A Nemzeti Színház* szerk.: Székely György (Gondolat Budapest, 1965)
8. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története* I-II. kötet (Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940) Kétkötetes munkájában ő sem említi sem Bérczy Károlyt, sem Contessát, sem *A címzetlen levél* című vígjátékot.
9. Németh Antal: *A Nemzeti Színház iratainak sorsa* In.: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965-1966*; Budapest, 1967; 247-255. p.
10. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái* (1. kötet, Bp., 1891)
11. Németh Antal: *A Nemzeti Színház iratainak sorsa* In.: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965-1966*, Budapest 1967
12. *A Pesti Magyar Színház Könyvtára sorszáma szerint* (Tekintetes Bajza József úr igazgatósága alatt szerkesztette Sziglieti 1837) OSZK SZT *Nemzeti Színház Könyvtári nyilvántartások*, Kötetes iratok 849, 850
13. Pontos leltári jelzet: N.Sz. C 52.
14. *A Pallas Nagy Lexikona*, IV. kötet; Budapest, 1893; *Világirodalmi Lexikon*, 2. kötet; Akadémiai Kiadó Bp., 1972; *Deutsche Literaturlexikon* (A. Francke AG Verlag, Bern 1969); *Kindlers Neues Literatur Lexikon* (1989 Kindler Verlag GmbH, München)
15. OSZK SZT N.Sz. C 52. *A címzetlen levél*
16. Vö: Paulovics István: *Bérczy Károly élete és jellemzése* (Bp., Politzer Zsigmond és fia, 1903)
17. Vö. Bérczy Károly bírálata „Benedix” *Napamasszony* című vígjátékáról (OSZK KT; *Analekta* 601)